

ר' עובדיה מברטנורא מי שילונו ויהיה מוטל ברעב, ולא אמר סתם, מי שאינו רואה את הנולד, לפי שאפשר לאדם שאינו רואה את הנולד שלא יבוא לידי תקלה, שיציל עצמו בבוא הנולד ההוא: וצדיק חונן ונותן. הקב"ה שהוא צדיקו של עולם חונן ונותן למלוה מה שלוה זה ממנו ולא פרע לו, נמצא הלוה נשאר חייב למקום: י הם אמרו שלשה דברים. בדרך ארץ ובמוסרים ובמדות. דאילו בענין האסור והמותר והפטור והחויב, דברים הרבה אמרו. אי נמי, אלו השלשה דברים הוי מרגלא בפומייהו תמיד: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. ואימתי יהא זה כשלא תהי נוח לכעוס, שאם אתה נוח לכעוס אי אפשר שלא תזלול בכבוד

רואה את הנולד, שהרי יימנעו אנשים להלוות לו כשיצטרך לכך. ולא זו בלבד שגורם רעה לעצמו אלא אף חוטא הוא כלפי ה', שהרי **אָחָד הַלֹּה מִן הָאָדָם, בְּלֹה מִן הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים לז, כא): **"לֹה רִשָּׁע וְלֹא יִשְׁלָם, וְצַדִּיק חוֹנֵן וְנוֹתֵן"** היינו כשהלווה לא משלם, המקום ברוך הוא חונן ונותן למלווה, ונמצא שהלווה חייב למקום ב"ה.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: לֵב רָע. אָמַר לָהֶם: רֹאֵה אֲנִי אֶת דְּבָרֵי אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֶרְךָ מִדְּבָרֵיכֶם, שֶׁבְּכָלֵל דְּבָרָיו דְּבָרֵיכֶם:

משנה י

הם - תלמידי רבן יוחנן בן זכאי **אָמְרוּ שְׁלִשָּׁה שְׁלִשָּׁה דְּבָרִים** עיקריים, שהיו שגורים בפיהם מפני חשיבותם.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר* אוֹמֵר: (1) יְהִי כְבוֹד חֲבֵרְךָ חָבִיב עֵלְיָךְ כְּשֵׁלְךָ⁵⁷, וזה יהיה על ידי זה שואל תהי

ביאורים והרחבות

57. גרסינן בברכות (כה, ב): תנו רבנן: כשחלה רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו, אמרו לו: רבינו, למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העולם הבא, אמר להם: **הזהרו בכבוד חבריכם**, ומנעו בניכם מן ההגיון, והושיבוים בין ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים, ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא.

רבי אליעזר (בן הורקנוס)

היה תנא בדור השני, מגדולי תלמידי רבן יוחנן בן זכאי. היה נקרא רבי אליעזר הגדול. שקידתו בתורה היתה עצומה, וכדבריו: מימי לא קדמי אדם בבית המדרש, ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חולין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם (סוכה כח, א). אחרי החורבן עבר ליבנה ולמד שם עם חכמיה, אך מקום מושבו היה בלוד. היה עשיר גדול ובעל מעמד. רבי אליעזר היה תקיף מאוד והיה עומד על דעתו. נקרא בתלמוד "שמותי" (שבת קל, ב ועוד). י"א מפני שהיה מתלמידי בית שמאי, וי"א משום שנידוהו בוויכוח על דין תנורו של עכנאי, כאשר לא התפשר לקבל את דעת הרוב (ראה בבא מציעא נט, א במחלוקתו בענין זה). שנינו (ברכות ד, ד): רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים. אלא הוא סבר שהתפילה צריכה לבוא מעמקי ליבו של האדם, ואז היא נענית. ומצאנו שבנידויו פעם אחת נפל על פניו בשעת התפילה, ואמרה לו אשתו אמא שלום, שהיתה גם אחותו של רבן גמליאל נשיא ישראל שנידוהו: קום, בקפדנותך הרגת את אחי.

ר' עובדיה מברטנורא
 חברך. הרי דבור אחד. ושוב
 יום אחד לפני מיתתך, הרי
 שנים. והשלישי, הוי מתחמם
 כנגד אורן של חכמים וכו': שוב
 יום אחד לפני מיתתך. לפי שאין אדם יודע אימתי ימות, יעשה תשובה היום, שמא ימות למחר:

נוח לְכַעֵס שעל ידי הכעס בא לידי חטא ולידי
 זלזול בחבריו⁵⁸, (2) **וְשׁוּב** היום, כי תחשוב שאולי
 זהו **יוֹם אֶחָד לְפָנַי מִיְתַתְךָ**⁵⁹, (3) **וְהָיִי** מתקרב

ביאורים והרחבות

עוד גרסינן ביבמות (סב, ב) אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד, **מפני שלא נהגו כבוד זה לזה**, והיה העולם שמם. עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם - רבי מאיר, ורבי יהודה, ורבי יוסי, ורבי שמעון, ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה. תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת. אמר רב חמא בר אבא ואיתימא ר' חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה. מאי היא? א"ר נחמן: אסכרה.

58. גרסינן בפסחים (טו, ב): ריש לקיש אמר: כל אדם שכועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו - ממשה, דכתיב (במדבר לא, יד): **וַיִּקְצַף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הַחִי"ל** וגו', וכתוב (שם פסוק כא): **"וַיֹּאמֶר אֱלֹעֶזֶר הַכֹּהֵן אֶל אֲנָשֵׁי הַצִּבָּא הַבָּאִים לַמִּלְחָמָה, זֹאת חֻקַּת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה" וגו'**, מכלל דמשה איעלם מיניה. אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו - מאלישע, דכתיב (מלכים ב ג, יד): **"לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נשא, אם אביט אליך ואם אראך" וגו'**, וכתוב (שם פסוק טו): **"ועתה קחו לי מנגן, והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'" וגו'**. אמר רבי מני בר פטיש: כל שכועס אפילו פוסקין עליו גדולה מן השמים - מורידין אותו, מנלן? מאליאב, שנאמר (שמואל א יז, כח): **"ויחר אף אליאב בדוד, ויאמר למה זה ירדת ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר, אני ידעתי את זדנך ואת רע לבבך כי למען ראות המלחמה ירדת"**. וכי אזל שמואל לממשחינהו, בכלהו כתיב (שם טז, ח): **"לא בזה בחר ה'", ובאליאב כתיב (שם פסוק ז): "ויאמר ה' אל שמואל אל תבט אל מראהו ואל גִבֹהֶ קומתו כי מאסתיהו" - מכלל דהוה רחים ליה עד האידנא.**

עוד גרסינן (שם קיג, ב): שלשה הקדוש ברוך הוא אוהבן: מי שאינו כועס, ומי שאינו משתכר, ומי שאינו מעמיד על מדותיו.

59. גרסינן בשבת (קנג, א): תנן התם: רבי אליעזר אומר: שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיו את רבי אליעזר: וכי אדם יודע איזהו יום ימות? אמר להן: וכל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה. ואף שלמה אמר בחכמתו (קהלת ט, ח): **"בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר"**. אמר רבן יוחנן בן זכאי: משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן, פיקחין שבהן קישטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך, אמרו: כלום חסר לבית המלך? טיפשין שבהן הלכו למלאכתן, אמרו: כלום יש סעודה בלא טורח? בפתאום ביקש המלך את עבדיו, פיקחין שבהן נכנסו לפניו כשהן מקושטין, והטיפשים נכנסו

כנראה בעקבות מאורעות חיינו אמר את דבריו כאן: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך ואל תהי נוח לכעוס, ושוב יום אחד לפני מיתתך, והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים, והוי זהיר בגחלתן שלא תיכווה, שעקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף, וכל דבריהם כגחלי אש. ובשעת פטירתו אמר לתלמידיו: הזהרו איש בכבוד חברו, ובשעה שאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל, שמתוך דבר זה תזכו לחיי העולם הבא (אבות דר' נתן פרק יט).

וּמִתְחַמֵּם כְּנֶגֶד אוֹרֶן - תורתם שֶׁל הַחֲכָמִים, וְהוּא
 זֶהִיר בְּגַחְלָתָן - שלא תנהג בהם קלות ראש שֶׁלֹּא
 תִּכְנֶה - שלא תיענש על ידם, שֶׁנִּשְׁיַכְתָּן נְשִׁיכַת
 שׁוֹעֵל שרפואתו קשה, וְעִקִּיצְתָּן עִקִּיצַת עֶקְרָב
 שֶׁמְטִיל אֶרֶס, וְלִחְיִשְׁתָּן - דיבורם לְחִישַׁת שֶׁרָף,
 וְכָל דְּבָרֵיהֶם כְּגַחְלֵי אֵשׁ:

משנה יא

רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ* אָמַר: עֵין הָרַע - צרות עין וקנאה
 בטובתן של אחרים⁶⁰, וְיִצְרַת הָרַע - נטיית האדם
 למלא תאוות ליבו⁶¹, וְשִׁנְאָת חִינָם אֵת הַבְּרִיּוֹת⁶²
 - מוֹצִיאֵין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם:

ר' עובדיה מברטנורא
 והווי זהיר בגחלתן. שלא תנהג
 בהן קלות ראש: שלא תכנה.
 שלא תיענש על ידן: נשיכת
 שועל. רפואתו קשה, לפי
 ששיניו דקות עקומות
 ועקושות, וצריך הרופא לחתוך
 הבשר באיזמל ולהרחיב
 הנשיכה: עקיצת עקרב. קשה
 מנשיכת נחש: ולחישתן.
 דיבורן: לחישת שרף. כהבל
 היוצא מפי השרף ששורף
 בשעה שהוא לוחש. פירוש
 אחר, השרף הזה אינו מקבל
 לחש כשאר נחשים, כדכתיב

(תהלים נח, ו) אשר לא ישמע לקול מלחשים, כך תלמיד חכם אם תקניטנו ותבוא לפייסו אינו מקבל
 פיוס: יא עין הרע. כמו עין רעה. שאינו מסתפק במה שיש לו ומחזר אחר דברים אחרים. ויש
 מפרשים עין הרע, שמכניס עין הרע בממון חבירו או בבניו ומזיק לו: ושנאת הבריות. שנאת חנם.

ביאורים והרחבות

לפניו כשהן מלוכלכין. שמח המלך לקראת פיקחים וכעס לקראת טיפשים. אמר: הללו
 שקישטו את עצמן לסעודה ישבו ויאכלו וישתו, הללו שלא קישטו עצמן לסעודה יעמדו
 ויראו.

60. בגמרא בבא מציעא (קז, ב) מסופר שרב הלך לבית הקברות ושאל את המתים כיצד הם
 נפטרו, אם בזמנם או אם בעין הרע, וענו לו, תשעין ותשעה בעין רעה ואחד בדרך ארץ.
 ללמדך עד כמה כוחה של עין הרע.

61. גרסינן בשבת (קה, ב): שכך אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו: עשה כך, ולמחר אומר
 לו: עשה כך, עד שאומר לו: עבוד עבודה זרה! והולך ועובד. אמר רבי אבין: מאי קראה?
 (תהלים פא, י) "לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר" - איזהו אל זר שיש בגופו של
 אדם? הוי אומר זה יצר הרע.

עוד גרסינן בסוכה (נב, א): דרש רבי עזריא ואיתימא רבי יהושע בן לוי: שבעה שמות יש לו
 ליצר הרע. הקדוש ברוך הוא קראו רע, שנאמר (בראשית ח, כא): "כי יצר לב האדם רע מנעוריו".
 משה קראו ערל, שנאמר (דברים י, טז): "ומלתם את ערלת לבבכם". דוד קראו טמא, שנאמר
 (תהלים נא, יב) "לב טהור ברא לי אלהים" - מכלל דאיכא (לב) טמא. שלמה קראו שונא,

ר' יהושע (בן חנניה)

היה תנא בדור השני, מגדולי תלמידי רבן יוחנן בן זכאי. נאמר עליו אֲשֶׁרֵי יוֹלְדָתוֹ, וזאת משום
 שבהיותו תינוק היתה אמו מוליכה את עריסתו לבית המדרש, בשביל שישמע דברי תורה
 (ירושלמי יבמות א, ו). היה לוי ושימש במקדש כמשורר (ערכין יא, ב). לאחר החורבן מצאנו
 שהיה אב ב"ד ביבנה תחת רבן גמליאל הנשיא. חכמי ישראל העריצוהו ואהבוהו, משום שהיה
 רגיש למצבם, והקל בהלכות רבות, וידע להכיר כי מי שמחמיר עלול לעבור על גופי תורה
 (עיין שבת קנ"ג, ב). ר' יהושע, שראה את המקדש בבנינו ובחורבנו, הדריך את בני דורו שלא
 להתאבל יותר מדי על המקדש. השתתף בוויכוחים רבים עם מלמדים גויים ועם מינים
 (לדוגמה - בכורות ח, ב), ובשעת פטירתו שאלוהו חכמים: מה יהיה עלינו מהאפיקורסים? מי
 ישיב למינים על דבריהם? (חגיגה ה, ב).

ר' עובדיה מברטנורא

ורמב"ם פירש, שמואס חברת הבריות ואוהב לישב יחידי. ואני שמעתי, אדם קשה שמביא עליו שנאת הבריות וגורם שהכל שונאים אותו: **יב התקן עצמן ללמוד תורה.** שלא תאמר הואיל ואבי חכם ואבי אבי חכם, תורה חוזרת

משנה יב

רבי יוסי* הכהן אומר: יהי קמזון חברך חביב עליך פשולך שתטרח להצילו כמו שהיית טורח על ממונך. והתקן עצמן ללמוד תורה ואל תאמר שלא תאמר הואיל ואבי חכם ואבי אבי חכם, תורה חוזרת

ביאורים והרחבות

שנאמר (משלי כה, כא): **"אם רעב שִׁנְאָךָ יצרך הרע רעב ותאב לעבירה. רש"י** האכילהו לחם (הטריחהו במלחמתה של תורה. רש"י) **ואם צמא השקהו מים (תורה. רש"י)** כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך" - אל תקרי 'ישלם לך' אלא 'ישלימו לך' (שיהא שלם יצרך עמך ואוהבך, ואל ישיאך לחטוא וליאבד מן העולם. רש"י). ישעיה קראו **מכשול**, שנאמר (ישעיה נז, ד): **"סולו סולו פנו דרך הרימו מכשול מדרך עמי"**. יחזקאל קראו **אבן**, שנאמר (יחזקאל לו, כא): **"וְהִסְרֹתִי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר"**. יואל קראו **צפוני**, שנאמר (יואל ב, כ) **"ואת הצפוני ארחיק מעליכם"**. תנו רבנן: **"ואת הצפוני ארחיק מעליכם"** - זה יצר הרע שצפון ועומד בלבו של אדם, **"והדחתיו אל ארץ ציה ושממה"** - למקום שאין בני אדם מצויין להתגרות בהן. **"את פניו אל הים הקדמוני"** - שנתן עיניו במקדש ראשון והחריבו והרג תלמידי חכמים שבו. **"וסופו אל הים האחרון"** - שנתן עיניו במקדש שני והחריבו והרג תלמידי חכמים שבו. **"וְעָלָה בְּאֶשׁוֹ ותעל צחנתו"** - שמניח אומות העולם ומתגרה בשונאיהם של ישראל. **"כי הגדיל לעשות"** - אמר אביי: ובתלמידי חכמים יותר מכולם.

עוד גרסינן (שם שם, ב): אמר רבי יוחנן: אלמלא שלש מקראות הללו (המעידים שהעוונות והזכויות ביד תוכן לבבות. רש"י) נתמוטטו רגליהם של שונאיהן של ישראל. חד דכתיב (מכה ד, ו): **"ואשר הרעתי"** (אני בראתי את יצר הרע המחטיאם, וגרמתי להם כל זאת. רש"י), וחד דכתיב (ירמיה יח, ו): **"הנה כחומר ביד היוצר כן אתם"** וגו', ואידך (יחזקאל לו, כו): **"וְהִסְרֹתִי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר"**. רב פפא אמר: אף מהאי נמי (שם פסוק כז): **"ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בְּחַקִּי תלכו"**.

62. גרסינן ביומא (ט, ב): **מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני שלשה דברים שהיו בו: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים...** אבל מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חנם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות: עבודה זרה גלוי עריות ושפיכות דמים.

רבי יוסי הכהן

היה מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי וקראו "חסיד". תנא בדור השני, אין בידינו אלא מעט מזעיר מתורתו ומחכמתו. על חסידותו מסופר, שלא נמצא כתב ידו ביד גוי מעולם (שלא יוליכנו הגוי בשבת) (שבת יט, א).

מצאנו שעסק עם ר' יהושע במעשה מרכבה, כדגרסינן (חגיגה יד, ב): פתח רבי יהושע ודרש. ואותו היום תקופת תמוז היה, נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענון, והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע, כבני אדם שמתקבצין ובאין לראות במזמוטי חתן וכלה. הלך רבי יוסי הכהן וסיפר דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, ואמר: אשריכם ואשרי יולדתכם, אשרי עיני שכך ראו.

ר' עובדיה מברטנורא לאכסניא שלה ואיני צריך לבקש אחריה: וכל מעשיך יהיו לשם שמים. אף בשעה שאתה עוסק באכילה ושתייה ובדרך ארץ לא תתכוין לההנות גופך, אלא שתהיה בריא לעשות רצון קונך: יג הוי זהיר בקריאת שמע. לקרותו בעונתו. וכן בתפלה, להתפלל כל תפלה ותפלה בעונתה: קבע. כאדם שיש עליו חובה דבר קבוע ואומר אימתי אפרוק מעלי חוב זה. אי נמי, קבע, כאדם שקבוע לו לקרוא פרק אחד פרשה אחת, שאומר אותה בקריאה בעלמא ואינו אומרה בלשון תחנונים כאדם

הואיל ואבי וסבי חכמים, תורה מחזרת על אכסניה שלה ואיני צריך לטרוח, **שְׁמַיְנָה יְרֻשָׁה לָךְ. וְכָל מַעְשֵׁיךָ אִף כְּשֵׁאתָה עוֹסֵק בְּצַרְכֵיךָ הַגְּשָׁמִיִּים יִהְיוּ לְשֵׁם שָׁמַיִם** לעשות רצון קונך⁶³:

משנה יג

רַבִּי שִׁמְעוֹן* בֶּן נַתְנָאֵל אוֹמֵר: הָיוּ זְהִיר בְּקְרִיאַת שְׁמַע וּבְתַפְלָה בְּזַמְנָה⁶⁴. וְכִשְׁאֵתָה מִתְּפִלָּה, אַל תַּעַשׂ תְּפִלָּתְךָ קָבַע כחובה הנעשית כדי להיפטר

ביאורים והרחבות

63. גרסינן בברכות (סג, א): דרש בר קפרא: **איזוהי פרשה שכל גופי תורה תלויין בה?** (משלי ג, ו) **"בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך"**, אמר רבא: אפילו לדבר עבירה. ופירש"י: בכל דרכיך - אפילו לעבור עבירה. דעהו - תן לב אם צורך מצוה הוא, כגון אליהו בהר הכרמל - עבור עליה.

64. **פירוש:** אפשר לומר שהתנא מיירי בקריאת שמע של ערבית הצריכה זהירות יתירה, כי הא דגרסינן בגמרא ברכות (ד, ב): כדתניא, חכמים עשו סייג לדבריהם, כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב, ואומר: אלך לביתי, ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא, ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל, וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה. אבל אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות קורא, ואם רגיל לשנות שונה, וקורא קריאת שמע ומתפלל, ואוכל פתו ומברך, וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. מאי שנא בכל דוכתא דלא קתני חייב מיתה, ומאי שנא הכא דקתני חייב מיתה? איבעית אימא: משום דאיכא אונס שינה. ואיבעית אימא: לאפוקי ממאן דאמר תפלת ערבית רשות, קא משמע לן דחובה. ועוד נראה, שיש לזהר טפי בקריאת שמע ובתפלה משום שעל ידי שתיהן מקבל עליו מלכות שמים שלמה (תוספות יום טוב), כי הא דגרסינן (שם יד, ב - טו, א): ואמר רבי יוחנן: הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה, יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל. וזו היא מלכות שמים שלמה. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא קריאת שמע ומתפלל, מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, דכתיב (תהלים כו, ו): **"ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'."** ועוד נראה, דצריך לזהר בה טפי משום מתן שכרה הרב, כי הא דגרסינן (שם טז, ב): אמר רבי אלעזר: מאי דכתיב (תהלים סג, ה): **"כִּן אֲבָרְכְךָ בַחַיִּי בַשֶּׁמֶךְ אֲשֶׁר כָּפִי?"** **"כִּן אֲבָרְכְךָ בַחַיִּי"** - זו קריאת שמע, **"בשמך אשא כפי"** - זו תפלה, ואם עושה כן, עליו הכתוב אומר (שם פסוק ו): **"כִּמוֹ חֶלֶב וּדְשֵׁן תִּשְׁבַּע נַפְשִׁי"**, ולא עוד אלא שנוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא, שנאמר (שם): **"ושפתי רננות יהלל פי"**.

רבי שמעון בן נתנאל

היה תנא בדור השני מדברי תורתו נשאר מעט מאוד. רבן גמליאל הזקן השיא לו את בתו (תוספתא עבודה זרה ד, י).

משנה יב

רבי ישמעאל* אומר: הוי קל לראש - עשה
 עצמך קל וזריז כלפי אדם גדול וזקן היושב בראש.
 לשרתו ולעשות רצונו, **ונזה לתשחרת** - צעיר
 ששערותיו שחורות, כלפיו אמנם אינך חייב להקל
 בכבודך, אך התנהג עימו בנחת ומתינות, **והוי מקבל**
את כל האדם בין זקן ובין צעיר, בין חכם ובין
 הדיוט **בשמחה**:

ר' עובדיה מברטנורא

יב הוי קל לראש. לפני אדם
 גדול זקן ויושב בראש בישיבה,
 הוי קל לעבוד עבודתו ולשמש
 לפניו: ונזה לתשחרת. לאדם
 בחור ששערותיו שחורות אינך
 צריך להקל עצמך כל כך, אלא
 תעמוד לפניו בנחת ובישוב:
 והוי מקבל וכו'. נגד כל אדם
 בין ראש בין תשחרת תעמוד
 בשמחה. מקבל, כמו מקביל.
 מתורגם נגד, קביל (בראשית
 ל"א, ל"ב). פירוש אחר, הוי קל לראש, בראשיתך כשאתה בחור הוי קל לעשות רצון בוראך,
 ובזקנותך כשהושחרו פניך מפני הזקנה תהא נוח לו:

ביאורים והרחבות

משה מפי עצמו, זהו "כי דבר ה' בזה", ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק
 זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו, זה הוא "כי דבר ה' בזה".

רבי ישמעאל בן אלישע

היה מגדולי התנאים בדור השלישי. בילדותו נלקח בשבי ונפדה על ידי רבי יהושע שהכיר בו
 שיהיה מגדולי ישראל (גיטין נח, א). מרביתו - רבי יהושע בן חנניה, רבי אליעזר הגדול, רבי
 נחוניא בן הקנה. ידידו וחברו הקרוב היה רבי עקיבא. העמיד תלמידים רבים ומבית מדרשו
 יצאו מדרשי הלכה רבים. רבי ישמעאל ניסח את שלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהם,
 וקבע כי "אין מוקדם ומאוחר בתורה" (ספרי במדבר, קיב). דרכו בלימוד היתה ללכת לפי
 הבינה הישרה ולא בהכרח לדקדק בכל אות ובוודאי לא בכל קוץ כרבי עקיבא חברו, עד שאמר
 ש"דיברה תורה כלשון בני אדם" (מכילתא בשלח). כוחו היה גדול גם בהגדה ואמרו עליו
 שהיה חכם גדול ובקי באגדות (מועד קטן כח, ב).

פעם אחת לא שמע לדברי חכמים שאמרו לא לקרוא בשבת לאור הנר, ואמר: אני אקרא ולא
 אטה. וכשהטה, כתב על פנקסו: "לכשיבנה בית המקדש אביא חטאת שמינה" (תוספתא שבת
 א, יג).

לימוד התורה היה אצלו עיקר העקרים, וכששאל ממנו אלעזר בן דמה בן אחותו: מהו ללמוד
 חכמה יוונית לאחר שלמד את כל התורה? השיבו במקרא "לא ימוש ספר התורה הזה מפריך,
 והגית בו יומם ולילה", צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמה
 יוונית (מנחות צט, ב). ואף על פי כן הורה לתלמידיו לזרוע בשעת זריעה ולקצור בשעת
 קצירה, והרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם (ברכות לה, ב).

גדולה היתה ענותנותו, חסידותו ואהבתו לעמו, שנינו בנדרים (ט, י): ומעשה באחד שפָּנְדָר
 מבֵּית אַחֻוֹתָו עָנְיָה, וְהִכְנִיסוּהָ לְבֵית רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל וַיְפֹהֶה. אָמַר לוֹ רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל, בְּנִי, לֹא יִנְדָּרְתָּ?
 אָמַר לוֹ: לֹא. וְהִתִּירוֹ רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה בָּכָה רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל וְאָמַר: בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל נְאוֹת
 הֵן, אֶלֶּא שְׁהַעֲנִיית מְנַלְתָּן. וּכְשָׁמַת רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל, הָיוּ בְנוֹת יִשְׂרָאֵל נוֹשְׂאוֹת קִינָה, וְאוֹמְרוֹת:
 בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל אֵל רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל בְּכִינָה. וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּשֵׁאוֹל (שמואל ב א, כד): "בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל
 אֵל-שֵׁאוֹל בְּכִינָה".

ר' עובדיה מברטנורא

יג מסורת סייג לתורה. המסורת שמסרו לנו חכמים בחסרות ויתרות שבתורה, הם גדר וחיוק לתורה שבכתב, שעל ידיהם אנו מבינים כמה מצות איך יעשו אותם. כמו בסכת בסכת בסכות, שנים חסרים ואחד מלא, שממנו אנו לומדים להכשיר סוכה בשלש

משנה יג

רְבִי עֲקִיבָא* אָמַר: שְׁחֹק וְקִלּוֹת רֵאשׁ - מְרַגְלִין לְעֵרְוָה - פְּרִיצוֹת.
מְסוֹרֶת - התורה שבעל פה שנמסרה מדור לדור, הרי היא **סִיג** - גדר ל**תּוֹרָה** שבכתב, שכן בלעדי התורה שבעל פה לא היינו מבינים את התורה שבכתב⁸⁵.

דפנות (סוכה ו ע"ב). וכגון מועדי ה' אשר תקראו אתם, שנכתב חסר בשלשה מקומות, ללמד, אתם אפילו שוגגים, אתם אפילו מזידים, אתם אפילו מוטעים (ר"ה כה ע"א):

ביאורים והרחבות

85. יש מפרשים "מסורת" - שמסרו לנו החכמים בחסרות ויתרות שבתורה (עיין ברטנורא ומפרשים). וכן מצינו בנדרים (לז, ב): אמר רב: מאי דכתיב (נחמיה ה, ח): "ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא"? "ויקראו בספר תורת האלהים" - זה מקרא, "מפורש" - זה תרגום, "ושום שכל" - אלו הפסוקים, "ויבינו במקרא" - זה פיסוק טעמים, **ואמרי לה: אלו המסורות.**

ר' עקיבא

רבי עקיבא בן יוסף היה אבי המשנה. חולל מהפכה בתורה שבעל פה כאשר החל בסידור ההלכות, מה שהניח את היסוד לחיבורי התורה שבעל פה: המשנה, התוספתא ומדרשי ההלכה **"ויכולהו אליבא דר' עקיבא"** (סנהדרין פו, א). שיבחו אותו שהיה אוצר בלום, ופירשו: למה רבי עקיבא דומה? לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ, מצא חטים, מניח בה. מצא שעורים, מניח בה. כוסמין, מניח בה. עדשים, מניח בה. כיון שנכנס לביתו מברר חטים בפני עצמן, שעורים בפני עצמן, פולין בפני עצמן, עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות (אבות דר' נתן פרק יח). דרכו במדרש היתה לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות, עד שאמר משה רבינו לקב"ה: רבונו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נתון תורה על ידי? (מנחות כט, ב).

אמרו חכמים בגמרא (עירובין נג, א): לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ומאי ראשונים? זה רבי עקיבא. וחז"ל אמרו בסנהדרין (לח, ב) שאפילו אדם הראשון שמח בתורתו של ר' עקיבא, כאשר הראה הקב"ה לאדם את כל חכמי דור ודור. ואמר לו ר' דוסא בן הרכינס לר' עקיבא: אתה עקיבא בן יוסף ששמך הולך בכל העולם? (יבמות טז, א).

את דרכו בעולם התורה התחיל בגיל מבוגר, וכאשר נשא את בתו של כלבא שבוע יצא ללמוד תורה (נדרים ג, א וכתובות סב, ב), לא עברו ימים רבים עד שהפליא את רבותיו בחכמתו עד שאמר עליו רבו שהיה לחברו, רבי טרפון: עקיבא, כל הפורש ממך כפורש מן החיים! (קידושין סו, ב). לשקידתו לא היתה גבול, עד שאמרו שמימיו לא אמר שהגיע עת לעמוד מבית המדרש, חוץ מערבי פסחים וערב יום הכפורים (פסחים קט, א). הקיף את כל מקצועות התורה, הלכה ואגדה, והוא היחיד שנכנס לפרדס ויצא בשלום (חגיגה טו, א).

עשרים וארבע שנים אחרי שהלך ללמוד בבית המדרש חזר רבי עקיבא כשמלווים אותו עשרים וארבעה אלף תלמידים, ואמר להם על אשתו, כשראה אותה לראשונה אחרי זמן רב: שלי ושלכם - שלה הוא (כתובות סג, א). כה העריך את אשתו עד שאמר: איזהו עשיר? כל שיש לו אשה נאה במעשים (שבת כה, ב).

מַעֲשָׂרוֹת - סִיג לְעֵשֶׂר - שבזכות שאדם מעשר זוכה לעושר⁸⁶.

נְדָרִים שאדם מקבל על עצמו, גם בדברים המותרים לו, על מנת שלא יכשל בדברים אסורים - הרי זה **סִיג לְפְרִישוֹת**⁸⁷.

סִיג לְחֻכְמָה - שְׁתִּיקָה מדברי רשות שבין אדם לחברו, שיש לו לאדם למעט בהם ככל האפשר⁸⁸:

ר' עובדיה מברטנורא מעשרות סייג לעושר. דכתיב עשר תעשר (דברים י"ד, כ"ב), עשר בשביל שתתעשר [תענית ט' ע"א]: נדרים סייג לפרישות. בזמן שאדם מתחיל בפרישות ומתירא שלא יעבור, מקבל עליו בלשון נדר שלא יעשה כך וכך, ועל ידי כן הוא כובש את יצרו: סייג לחכמה שתיקה.

במה אנן קיימין, אי בשתיקה מדברי תורה, הרי כבר כתיב והגית בו וגו', אי בשתיקה מרכילות ולשון הרע וקללה, דאורייתא נינהו. הא אינו מדבר אלא בשתיקה מדברי הרשות שבין אדם לחברו, שיש לו לאדם למעט הדבור בהם כל מה שאפשר. ועליהם אמר שלמה (משלי י"ז כ"ח) גם אויל

ביאורים והרחבות

86. גרסינן בתענית (ה, ב - ט, א): ואמר רבי יוחנן: מאי דכתיב (דברים יד, כב): "עשר תעשר?" עשר בשביל שתתעשר. אשכחיה רבי יוחנן לינוקא דריש לקיש, אמר ליה: אימא לי פסוקיך! אמר ליה: "עשר תעשר". אמר ליה (התינוק לרבי יוחנן) ומאי "עשר תעשר?" אמר ליה: עשר בשביל שתתעשר. אמר ליה: מנא לך? אמר ליה: זיל נסי (לך תנסה)! אמר ליה: ומי שרי לנשויה להקדוש ברוך הוא, והכתיב (שם ו, טז): "לא תנסו את ה'?" אמר ליה: הכי אמר רבי הושעיא: חוץ מזו, שנאמר (מלאכי ג, י): "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות, אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די". מאי "עד בלי די"? אמר רמי בר חמא אמר רב: עד שיבלו שפתותיכם מלומר די.

87. גרסינן בנדרים (ה, א): מנין שנשבעין לקיים את המצוה? שנאמר (תהלים קיט, קו): "נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך", והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא?! אלא הא קא משמע לן דשרי ליה לאיניש לזרוזי נפשיה.

88. אמרו בירושלמי פסחים (פ"ט, ה"ט): תני בר קפרא: **יפה שתיקה לחכמים קל וחומר לטיפשים**, וכן שלמה אומר (משלי יז, כח): "גם אויל מחריש חכם יחשב", ואין צורך לומר חכם מחריש.

רבי עקיבא השתתף במרד הגדול והיה נושא כליו של בר כוכבא, ודרש עליו: 'דרך כוכב מיעקב' - זה שמעון בן כוזיבא. בזמן המרד מתו כל תלמידיו על שלא כיבדו זה את זה (יבמות סב, ב); והיה אומר: ואהבת לרעך כמוך - זה כלל גדול בתורה (ספרא, קדושים פרשה ב). לאחר המרד הגדול "היה העולם שמם" (יבמות שם) וגזרו על השבת, על המילה, על הנידה, על התפילין, על קריאת שמע ועל תלמוד תורה, וכל מי שהיה נתפס לומד תורה ברבים - היה נהרג בלי דין ובלי משפט. הגזרות האיומות האלה באו, כנראה, גם מתוך ידיעתם של הרומיים כי רבים מתלמידי ר' עקיבא, ומלומדי התורה ומקיימי המצוות השתתפו במרד, הנציב טורנסרופוס החמיר באופן מיוחד בגזירת תלמוד התורה, וזאת מפני שהיתה בלבן טינה מיוחדת לר' עקיבא, איש ריבו בוויכוחים שהיו לו איתו, אך ר' עקיבא לא שת ליבו לגזרות והמשיך להקהיל קהילות וללמד תורה ברבים.

גם כשנתפס ושומוהו בבית הסוהר בקיסריה שלוש שנים, המשיך ר' עקיבא לעסוק בתורה, ופעם אחת אמר: מוטב שאמות ולא אעבור על דברי חבירי. ולבסוף, בעצם יום הכיפורים בשעת קריאת שמע, הוציאוהו להריגה, ויצאה נשמתו ב"אחד" (ברכות סא, ב).

ר' עובדיה מברטנורא

מחריש חכם יחשב: יד חבה יתירה נודעת לו. רמב"ם פירש, חבה יתירה הראה הקב"ה לאדם שהודיעו ואמר לו ראה שבראתיך בצלם, שהמטיב לחברו ומודיעו הטובה שעשה עמו, מראה חבה יתירה יותר משאילו הטיב עמו ואינו חשוב בעיניו להודיעו הטובה שעשה עמו. ויש לפרש, חבה יתירה נודעת לו, חבה גלויה ומפורסמת, שלא בלבד אהבה מסותרת היה לו למקום ברוך הוא עם האדם אלא אף חבה גלויה וידועה לכל: שנאמר כי לקח טוב. כל מעשה בראשית שנאמר בו וירא אלהים כי טוב, לא נברא אלא בשביל התורה שנקראת לקח, כמה דאת אמר (דברים ל"ב, ב') יערוף כמטר לקחי: טו הכל צפוי. כל מה שאדם עושה בחדרי חדרים גלוי לפניו: והרשות נתונה. בידו של אדם לעשות טוב ורע, כדכתיב (שם ל', ט"ו) ראה נתתי לפניך היום את החיים וגו': ובטוב העולם נדון. במדת רחמים. ואע"פ כן אין הכל שוין במדה זו, לפי

משנה יד

הוא - רבי עקיבא ה"ה אומר: חביב אדם שנברא בצלם אלהים. חבה יתרה נודעת לו - שהקב"ה אמר לו זאת וגילה לו שנברא בצלם, שנאמר (בראשית ט, ו): "כי בצלם אלהים עשה את האדם".

חביבין ישראל שנקראו בנים למקום אפילו בשעה שחוטאים. חבה יתרה נודעת להם - שהודיעם הקב"ה שנקראו בנים למקום, שנאמר (דברים יד, א): "בנים אתם לה' אלהיכם".

חביבין ישראל, שנתן להם פלי חמדה שהיא התורה. חבה יתרה נודעת להם שנתן להם פלי חמדה שבו נברא העולם, שנאמר (משלי ד, ב): "כי לקח טוב נתתי לכם, תורתי אל תעזבו".

משנה טו

משנה זו היא המשך דברי רבי עקיבא: הכל צפוי - הכל ידוע מראש לקב"ה, אבל והרשות נתונה לאדם לעשות מה שרוצה, לבחור בטוב או ברע, ובטוב - במדת הרחמים העולם נדון ולא במידת הדין. והכל לפי רב המעשה שהתמדה במעשים טובים מחזקת בליבו ובנפשו של האדם את המעלות הטובות⁸⁹.

שהכל לפי רוב המעשה. המרבה במעשים טובים נותנים לו רחמים מרובים, והממעט במעשים טובים ממעטים לו ברחמים. פירוש אחר, והכל לפי רוב המעשה, לפי רוב מעשיו של אדם הוא נדון, אם רוב זכיות זכאי, אם רוב עונות חייב. ורמב"ם פירש, הכל צפוי, כל מעשה בני אדם מה שעשה ומה שעתיד לעשות הכל גלוי לפניו, ולא תאמר כיון שהקב"ה יודע מה שיעשה האדם א"כ הוא מוכרח במעשיו שיהיה צדיק או רשע, כי הרשות נתונה בידו לעשות טוב ורע ואין שם דבר שיכריחוהו כלל, וכיון שכן הוא, בטוב העולם נדון, להפרע מן הרשעים וליתן שכר טוב לצדיקים. שהחוטא חטא ברצונו, ראוי שיענש. והצדיק היה צדיק ברצונו, וראוי שיקבל שכר: והכל לפי רוב

ביאורים והרחבות

89. נראה לי לבאר, שכוונת המשנה היא, שאע"פ שהכל צפוי וגלוי לפני הקב"ה, ורואה הוא את האדם בכל רגע ורגע, אין זה מונע מן האדם לעשות את אשר יחפוץ, ואפילו בניגוד למה שצויה השי"ת. ועוד, אע"פ שהרשות נתונה אין הקב"ה מתחשב במעשיו של האדם במידה שבחר בדרך הרע, כי את העולם הוא מנהיג במדת הרחמים, אך מנקודת מבט של האדם עצמו הכל לפי רוב המעשה.

משנה ו

רבי יוסי* אומר: כל המכבד את התורה -
 המכבד ספר תורה, שאינו מניחו אלא במקום קדוש,
 וכן המכבד את חכמי התורה - **גופו מְכַבֵּד עַל**
הַפְּרִיָּוִת. וְכָל הַמְחַלְלֵל אֶת הַתּוֹרָה - שאינו נוהג
 כבוד בספר תורה ומבזה את לומדיה - **גופו מְחַלְלֵל**
עַל הַפְּרִיָּוִת - הוא עצמו מתבזה על ידי כך בעיני
 הבריות:

משנה ז

רבי ישמעאל בנו* של רבי יוסי אומר: החושך
 - מונע **עֲצָמוֹ מִן הַדִּין** במקום שיש דיינים גדולים
 ממנו, או שמביא את בעלי הדין לפשרה, **פּוֹרֵק**
מִמֶּנּוּ אֵיבָה של המתדיינים **וְגִזְלֵי** שמא יחייב הזכאי
 ונמצא שגזל בא על ידו **וְשִׁבְעַת שָׂוֵא** שיגרום
 שישבעו לפניו לשקר.

נמנעים מזה, מדת חסידות היתה בהם, אבל לא מן הדין: ו כל המכבד את התורה. הדורש
 החסרות והיתרות שבתורה ומראה טעם על כל קוץ וקוץ לומר שאין בה דבר לבטלה, אין לך
 כבוד תורה גדול מזה. אי נמי, המכבד ספר תורה ומכבד לומדי התורה והעוסקים בה, כל אלו
 בכלל מכבד את התורה הן: ז החושך עצמו מן הדין. במקום שיש גדול ממנו. אי נמי, אומר
 לבעלי הדין שיתפשו: פורק ממנו איבה. שהיוצא מבית דין חייב, שונא לדין, שאומר בלבו לא
 היפך בזכותי: וגזל. שמא יחייב הזכאי ונמצא שגזל בא על ידו: ושבעת שוא. שמא יחייב שבעה

ר' עובדיה מברטנורא

ואם תלמיד חכם חולה הוא ומדוכא ביסורין ומרבין העם להביא מנות גדולות מפני כבוד תורתו, מצוה עליו שיטול, ואין זה בכלל נאות מדברי תורה, הואיל ואי אפשר לו להתפרנס בדרך אחרת. וכן תלמיד חכם שמינו אותו הצבור עליהם פרנס או ראש הסדר ומתעסק בצרכי ציבור, מותר לו ליקח מהם פרס ואפילו שכר הרבה יותר מכדי פרנסתו, כדי שיהיו מזונותיו בריוח ומתוך כך יהיה גדול ויראוי ומאויים בעיניהם. כדאשכחן בכהן גדול דכתיב ביה הגדול מאחיו, ודרשו חכמים [יומא י"ה ע"א] גדלו מאחיו, שיהיו אחיו הכהנים מעשירים אותו משלהן. וחכמים הראשונים שהיו

ר' יוסי

סתם רבי יוסי במשנה ובברייתא הוא רבי יוסי בן חלפתא, מן התנאים המפורסמים בדור הרביעי. נולד וחי בציפורי והיה מתפרנס מעיבוד עורות. רבו המובהק היה רבי עקיבא, והיה אחד מחמשת התלמידים שהקימו וביססו את התורה באותו הדור. היה מתנגד למחלוקות ולפירוד ומעולם לא עבר על דברי חבריו, עד שהעיד על עצמו שאילו היו קוראים לו לעלות לדוכן היה עולה אף שלא היה כהן (שבת קיח, ב). כשמת - אמרו שפסקה הבינה (ירושלמי סוטה ט, טז).

ר' יוחנן העיד עליו כי הוא חיבר את "סדר עולם" - קובץ ברייתות על דברי ימי ישראל (נדה מו, ב). הלכה כמותו נגד חבריו, מפני שנימוקו (טעמו) עמו. רבים מחכמי הדור שאחריו, ובכללם רבי, מסדר המשנה, היו תלמידיו (ראה נדה יד, ב). המובהקים שבהם היו חמשת בניו, אשר כולם היו מחכמי הדור, והמפורסמים שבהם ר' אלעזר ב"ר יוסי, מגדולי חכמי האגדה, ור' ישמעאל ב"ר יוסי (עיין שבת קיח, ב).

רבי ישמעאל בן רבי יוסי

היה תנא בדור החמישי, בנו של רבי יוסי בן חלפתא, את תורתו קיבל מאביו הגדול. היה חבר קרוב לבנו של רשב"י - ר' אלעזר.

ר' עובדיה מברטנורא
שכסדר חכמתם היו מושיבים אותם, לפיכך היה כל אחד צריך להכיר את מקומו: הוצרכו לסמוך. כגון שמת אחד מן הדיינים: ולא היה יושב במקומו של ראשון. ולא היה אותו שנברר מן הקהל יושב במקומו של ראשון, אלא במקום הראוי לו בסוף שורה השלישית. לפי שהקטן מן התלמידים שבשורות גדול מן הגדול שבקהל: ה מאיימין על העדים. שלא יעידו שקר: מאונד. שהדעת נוטה שהוא כן: דיני ממונות. אם העיד לחייב לזה ממון שלא כדון,

אם היו צריכין לסמוך - למנות דיין חדש ולהוסיפו לסנהדרי קטנה, סומכין מן השורה הראשונה של התלמידים היושבים לפניהם. במקרה זה אחד מן התלמידים שבשורה השנייה היה בא לו לראשונה למלאותה, ואחד מן השורה השלישית היה בא לו לשנייה, ובוררין להן הדיינים עוד תלמיד אחד מן הקהל, ומושיבין אותו בשלישית. ולא היה יושב התלמיד החדש במקומו של ראשון, אלא יושב במקום הראוי לו לפי חכמתו, דהיינו בסוף שורה שלישית, וכן כל אחד שעובר משורה לשורה⁶⁴:

איום

משנה ה

פִּיצַד מְאִימִין אֶת הָעֵדִים עַל עֲדֵי נִפְשׁוֹת שלא ישקרו בעדותם, ויהרג על פיהם אדם חף מפשע? **הָיוּ מְכַנְּסִין אוֹתָן** - את העדים, לבית הדין **וּמְאִימִין עֲלֵיהֶן** - ואלו הדברים שהיו אומרים להם: **שָׂמָא תֵּאמְרוּ** עדותיכם **מְאִמְד** הדעת והשערה, **וּמְשִׁמוּעָה** - או ששמעתם מפי מישהו, או **עַד מְפִי עַד** - ששמעתם מעדי ראייה, אך אתם עצמכם לא ראיתם, **וּמְפִי אָדָם נֵאמָן** שמוענו - שחושבים אתם שאפשר לסמוך עליו כיוון שהוא אדם נאמן, או **שָׂמָא** אי אתם יודעין שסופנו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה. עוד אומרים להם: **הָווּ יוֹדְעִין שְׂלֵא כְּדִינֵי מְמוֹנוֹת דִּינֵי נִפְשׁוֹת**, בדיני ממונות - **אָדָם** שהעיד לחייב את חבירו שלא כדון, **נֹתֵן מְמוֹן וּמִתְכַּפֵּר לוֹ**. אך בדיני נפשות, אדם שהעיד לחייב את חבירו מיתה שלא כדון, **דָּמוֹ** - של

ביאורים והרחבות

כל אחת עשרים וארבעה תלמידים, כי אין זה דרך ארץ שיהיו שורות התלמידים מרובות משל הדיינים, וכן אין לעשות שלש שורות קטנות, לכן מושיבים שלש שורות של עשרים ושלושה תלמידים בכל שורה.

64. בגמרא (לז, א) למדין שבתזוזות הללו יוצא שכל חכם לפי מעלתו זז למקום הראוי לו, הגדול מן התלמידים היושב בשורה הראשונה עובר להרכב הדיינים של עשרים ושלושה. הגדול מן השורה השניה עובר לסוף שורה ראשונה, הגדול שבשורה השלישית עובר לסוף שורה שניה, ובוררים להם עוד אחד מן הקהל ומושיבין אותו בסוף השורה השלישית. על כך אמר אביו: "הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים", מפני שראוי לאדם להיות אחרון בין הגדולים, מאשר ראשון לקטנים.

ר' עובדיה מברטנורא מחזירו לו ומתכפר: לפיכך נברא יחידי. להראותך שמאדם אחד נתישב מלואו של עולם: רשויות הרבה. אלהות הרבה יש וכל אחד ברא את שלו: מה לנו ולצרה הזאת. להכניס ראשנו בדאגה זו ואפילו על האמת: והלא כבר נאמר והוא עד. וחייבין אתם להגיד מה שראיתם: ושמה תאמרו מה לנו לחוב. להיות מחוייבים בדמו של זה, נוח לנו לעמוד באם לא יגיד: הרי הוא אומר ובאבוד רשעים רנה. ואם רשע הוא אין כאן עון כלל:

הנידון וְדָם זִרְעֵי־תַיִם תִּלְוִינָה בּוֹ עַד סוֹף הָעוֹלָם, שִׁפְנוּ מִצִּינּוֹ בְּקִנּוֹ שֶׁהֲרֵג אֶת אָחִיו, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ד, י): "קול דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי", הרי הכתוב אֵינוֹ אֹמֵר דָּם אָחִיךָ אֲלָא דְּמֵי אָחִיךָ בלשון רבים, ללמד על דְּמוֹ וְדָם זִרְעֵי־תַיִם.⁶⁵ אַחֵר: דְּמֵי אָחִיךָ בלשון רבים בא ללמד שְׁהֵיָה דְּמוֹ מְשֻׁלָּךְ עַל הָעֲצִים וְעַל הָאֲבָנִים לפי שקין לא ידע מהיכן הנשמה יוצאת, והכה אותו בהרבה מקומות עד שהגיע לצווארו.

ממשיכים בית הדין לאיים על העדים ולומר להם: לְפִיכָךְ נִבְרָא אָדָם יְחִידִי וממנו יצא עולם ומלואו, לְלַמְּדֶךָ, שֶׁכָּל הַמַּאֲבָד נֶפֶשׁ אַחַת מִיִּשְׂרָאֵל, מַעֲלָה עָלָיו הַכְּתוּב כָּאֵלוֹ אֶבֶד עוֹלָם מְלֵא, וְכָל הַמְּקִיִּם נֶפֶשׁ אַחַת מִיִּשְׂרָאֵל, מַעֲלָה עָלָיו

הַכְּתוּב כָּאֵלוֹ קִים עוֹלָם מְלֵא.⁶⁶ וּמִפְּנֵי שְׁלֹם הַבְּרִיּוֹת נברא האדם יחידי, כדי שְׁלֵא יֹאמֵר אָדָם לְחִבְרוֹ אֲבֵא שְׁלִי גְדוֹל מְאֹבֵיךָ, שהרי כולם מצאצאיו של אדם הראשון. וְשֵׁלֵא יְהוּ מִיִּנְיָן - הכופרים אֹמְרִים: הַרְבֵּה רְשׁוּיֹת - אלהות בְּשָׂמַיִם וכל אחד ברא את האדם שלו. וְלִהְיֶיךָ גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא - שֶׁאָדָם טוֹבֵעַ פְּמָה מְטַבְּעוֹת בְּחוֹתָם אֶחָד וְכִלְיָ דוֹמִין זֶה לְזֶה, וּמְלֵךְ מְלָכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא טַבֵּעַ כָּל אָדָם בְּחוֹתָמוֹ שֶׁל אָדָם הָרֵאשׁוֹן וְאִין אֶחָד מֵהֶן דּוֹמָה לְחִבְרוֹ. לְפִיכָךְ כָּל אֶחָד וְאֶחָד חַיֵּב לֹאֵמַר, בְּשִׁבְלֵי נִבְרָא הָעוֹלָם ועלי להיזהר מן החטא, שלא אאבד את עולמי. וחוזרת המשנה לדברי האיום: וְשִׁמָּא תֹאמְרוּ הוּאִיל וְהַעֲנִין כַּה חֲמוּר, מַה לָּנוּ וְלִצְרָה הַזֹּאת? וְהֵלֵא כִּבְרַ נְאֻמָּר (ויקרא ה, א): "וְהוּא עַד אוֹ רָאָה אוֹ יָדַע אִם לֹא יִגִּיד וְגו' וְנִשְׂא עוֹנוֹ", וחייבים אתם להגיד מה שראיתם. וְשִׁמָּא תֹאמְרוּ מַה לָּנוּ לְחֹב בְּדָמוֹ שֶׁל זֶה? מוטב שנעבור על "לא יגיד" ולא נגרום מיתה לאדם, וְהֵלֵא כִּבְרַ נְאֻמָּר (משלי יא, י): "וּבְאֲבֹד רְשָׁעִים רְנָה" ואין כאן עונש אלא שכר:

ביאורים והרחבות

65. כאן מפסיקה המשנה את דברי האיום על עדי הנפשות ומוסיפה פירוש אחר על הפסוק. 66. שוב מפסיקה המשנה את דברי האיום ומביאה טעמים נוספים למה נברא האדם יחידי.